

■ Wojciech Sady

Spór o racjonalność naukową

Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

Wojciech Sady

**SPÓR
O RACJONALNOŚĆ NAUKOWĄ
Od Poincarégo do Laudana**

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

TORUŃ 2013

Pierwsze wydanie książki ukazało się
w serii Monografie FNP wydanej przez
Wydawnictwo Funna Sp. z o.o., Wrocław 2000

Korekty
Justyna Filipczyk

Projekt okładki
Tomasz Jaroszewski

Printed in Poland
© Copyright by Wojciech Sady
and Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2013

ISBN 978-83-231-3078-9

**WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA**

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. +48 56 611 42 95, fax +48 56 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl
Dystrybucja: ul. Reja 25, 87-100 Toruń
tel./fax: +48 56 611 42 38, e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Wydanie drugie, rozszerzone i poprawione
Druk: Wydawnictwo Naukowe UMK
ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
Oprawa: Abedik Sp. z o.o.
ul. Glinki 84, 85-861 Bydgoszcz

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	9
PRZEDMOWA DO WYDANIA DRUGIEGO	13
WSTĘP. O NARODZINACH DWÓCH WIELKICH NURTÓW W FILOZOFII NAUKI XX W.	15
Ideał nauki jako wiedzy pewnej	15
Mechanika klasyczna a filozofie racjonalistyczne i empirystyczne	19
Kantyzm jako epistemologia mechaniki klasycznej	23
Powstanie geometrii nieeuklidesowych a epistemologia kantowska	27
Kryzys w fizyce na przełomie XIX i XX w. i jego znaczenie filozoficzne	30
Ku programowi empiryzmu logicznego	34
Konstruktywistyczna filozofia nauki i jej wielkie problemy	36
ROZDZIAŁ 1. HENRI POINCARÉ O PROSTYCH FAKTACH, POCZUCIU PIĘKNA, ZASADACH I PRAWACH DOŚWIADCZALNYCH	47
Aksjomaty geometrii jako konwencje	48
O roli prostych faktów i poczucia piękna	53
Zasady i prawa doświadczalne	59
Czy wyniki doświadczeń mogą zdetronizować zasady?	65
Czy i w jakim sensie nauka poznaje świat?	72
O wartości nauki	78
ROZDZIAŁ 2. EMPIRYŚCI LOGICZNI W POSZUKIWANIU KRYTERIÓW EMPIRYCZNEJ SENSOWNOŚCI	81
Empiryści, a przede wszystkim Ernst Mach	82
Nowa logika i jej filozofia, a przede wszystkim <i>Traktat logiczno-filozoficzny</i> Wittgensteina	88
Narodziny, rozwój i rozpad empiryzmu logicznego	96
Od Macha i Wittgensteina do programu filozofii naukowej	103
Zasada weryfikowalności	109
Spór o naturę zdań obserwacyjnych	112
Co ujawnia analiza logiczna tekstów naukowych?	121
Ku nauce zjednoczonej	136
Co ujawnia analiza logiczna dzieł filozoficznych?	146
Dodatek. Nomologiczno-dedukcyjny model wyjaśniania naukowego	163

ROZDZIAŁ 3. FALSYFIKACJONIZM KARLA POPPERA	169
Teorie a zdania bazowe	174
Kryterium demarkacji	179
Śmiałe teorie i surowe sprawdziany	183
Reguły antykonwencjonalistyczne	190
Rozwój wiedzy jako warunek konieczny jej naukowości	194
O zbliżaniu się nauki do prawdy	201
Jeśli naukowcy nie są falsyfikacjonistami, tym gorzej dla nich	205
ROZDZIAŁ 4. LUDWIK FLECK O POWSTAWANIU I ROZWOJU FAKTÓW	
NAUKOWYCH	207
Poprzednicy, a zwłaszcza socjologowie wiedzy	211
Kolektywy myślowe	215
Kolektywny nastrój	219
Powstanie i rozwój stylu myślowego, a także powstanie	
i rozwój faktów	222
Czynne i bierne elementy stylu myślowego	231
Jak kolektyw myślowy to, co społecznie wytworzone,	
przekształca w „rzeczywistość”?	233
Niewspółmierność stylów myślowych a problem prawdy	238
O statusie i społecznej roli teorii stylów i kolektywów	
myślowych	242
ROZDZIAŁ 5. THOMAS S. KUHN O NAUCE NORMALNEJ	
I REWOLUCJACH NAUKOWYCH	249
Ideologia obiegowego scjentyzmu a historia nauki	257
Nauka normalna i uprawiające ją wspólnoty naukowe	260
Macierz dyscyplinarna i jej podstawowe składniki	264
Nauka normalna i jej problemy	271
Anomalie i reakcje na nie	275
Kryzys i badania nadzwyczajne	280
Niewspółmierność macierzy dyscyplinarnych	284
O mechanizmie rewolucji naukowych	288
A może jednak kryteria racjonalności?	295
Dlaczego naukowy obraz świata nie staje się	
coraz prawdziwszy?	297
ROZDZIAŁ 6. METODOLOGIA NAUKOWYCH PROGRAMÓW BADAWCZYCH	
IMRE LAKATOSA	303
Kryteria racjonalności a historia nauki	308
Program badawczy: twardy rdzeń, pas ochronny, heurystyka ...	312
Kryteria oceniania programów badawczych	320
O racjonalności rewolucji naukowych	326

Obiektywne racje czy psychosocjologiczne przyczyny?	333
Czy i w jakim sensie nauka zbliża się do prawdy?	338
ROZDZIAŁ 7. PAUL FEYERABEND: OD ZMODYFIKOWANEGO	
FALSYFIKACJONIZMU DO ANARCHIZMU METODOLOGICZNEGO	341
Teoretyczny pluralizm jako warunek rozwoju wiedzy	343
Wrogowie rozwoju	351
Ku anarchizmowi metodologicznemu	355
Wszystko się przyda	357
U kresu racji stoi perswazja	370
Jak obronić społeczeństwo przed nauką?	375
Ostatnie lata	382
ROZDZIAŁ 8. MODELE RACJONALNOŚCI LARRY LAUDANA	385
Program racjonalnego wyjaśniania rozwoju wiedzy naukowej	385
Rozwiązywanie problemów jako cel nauki	391
Wiedza, metody i wartości	403
O zakresie zastosowań orzecznika „racjonalny”	414
ZAKOŃCZENIE	419
BIBLIOGRAFIA	425
SUMMARY	461
INDEKS OSOBOWY	465

PRZEDMOWA

Zebrane w tej książce teksty początkowo miały stanowić nieco przydługi wstęp do innej pracy, w której wykladałbym też poglądy własne. Rozrosły się jednak tak bardzo, że celowe stało się opublikowanie ich oddzielnie, w formie ogólnego wprowadzenia do przedmiotu. Aby ułatwić lekturę osobom bez specjalistycznego przygotowania filozoficznego, dodałem w tekście nieco elementarnych wyjaśnień. Książka dotyczy najważniejszego, w moim przekonaniu, sporu filozoficznego, jaki toczył się w drugiej połowie XX w., a choć nie doczekał się rozstrzygnięcia – podobnie jak każdy inny spór w ramach tej dyscypliny – to na trwałe zmienił nasze wyobrażenia o naturze wiedzy naukowej i mechanizmach jej rozwoju.

Tego typu książki albo kreślą szeroką panoramę stanowisk, wymieniają dziesiątki i setki postaci, albo koncentrują się na myślicielach nielicznych, za to najważniejszych. Choć wybrałem to drugie – łatwiejsze – rozwiązanie, to i tak natrafiłem na liczne trudności. Wiele jest w pismach klasyków filozofii i metodologii nauki niejasności, każdy pozostawił bez odpowiedzi szereg zasadniczych pytań, jakie powstają w związku z jego koncepcją. Aby ograniczyć tę książkę do rozsądnych rozmiarów, nad wieloma wątpliwościami przechodziłem do porządku, pominąłem też milczeniem liczne kwestie, co do których dany autor w różnych miejscach swoich prac zdaje się sobie przeczyć. W związku z tym moje wywody przybierają niejednokrotnie postać mniej lub dalej idącej interpretacji. Zakładałem, że powinna to być interpretacja życzliwa, która dyskutowane poglądy stara się, często bez nadmieniania o tym wprost, poprawić. Ale każda interpretacja jest ryzykowna, zaś kryteria poprawności poglądów mają charakter mniej lub bardziej subiektywny. Z drugiej strony pozwalałem sobie niekiedy na dosadne krytyki. Ci, którym trudno to zaakceptować, niech tę książkę odłożą i przy-

stąpią do lektury prac oryginalnych – co zawsze przynosi więcej pożytku niż czytanie opracowań.

Spośród omawianych w tej książce myślicieli jedynie empiryści logiczni programowo dbali o precyzję sformułowań, ale w ich przypadku z kolei najmniej wiadomo, jak odnieść wywody filozoficzne do realnych teorii naukowych czy do tego, co się robi, uprawiając naukę. W pierwotnej wersji tej książki rozdziału o nich miało nie być. Ogólnie rzecz biorąc, empiryzm logiczny, a także jego dwie ważne kontynuacje – standardowa koncepcja teorii naukowych i niezdaniowe, strukturalistyczne ujęcie teorii naukowych – mają charakter raczej FILOZOFICZNY. (Standardowej koncepcji nie omawiam, z wyjątkiem potrzebnego dla zrozumienia dalszych rozważań modelu wyjaśniania naukowego Hempla–Oppenheima; zainteresowane osoby mogą łatwo uzupełnić ten brak, czytając książki wymienione w bibliografii. Pomiąłem też niezdaniowe ujęcie teorii naukowych Patricka Suppesa, Josepha D. Sneed, Wolfganga Stegmüllera i innych – jego prezentacja nadałaby książce zbyt techniczny charakter, zaś sens filozoficzny i metodologiczny tego ujęcia nie jest dla mnie jasny). Były to próby zrozumienia NATURY wiedzy naukowej, natomiast METODY uprawiania nauki zwolenników tych koncepcji interesowały jedynie marginalnie. Pozostałe koncepcje omawiane w tej książce koncentrują się na zagadnieniach METODOLOGICZNYCH. Ich autorzy akceptowali KONSTRUKTYWISTYCZNĄ filozofię nauki – której zasad, mających postać jedynie pobieżnego szkicu, żaden nie próbował bliżej sprecyzować – po czym skupiali się na zagadnieniu sposobów uprawiania nauki i mechanizmów jej rozwoju. Najważniejszy spór toczył się o to, czy istnieją – a jeśli tak, to jakie – uniwersalne reguły akceptacji, odrzucania lub wyboru koncepcji teoretycznych, tak aby podejmowane w tym względzie DECYZJE zasługiwały na miano RACJONALNYCH.

Jeszcze jedno wyjaśnienie. Ograniczyłem się do omówienia poglądów wybranych myślicieli z zakresu metodologii nauk przyrodniczych, zwłaszcza tych, które pośrednio lub bezpośrednio wiążą się z zagadnieniem racjonalności. Pomiąłem więc niemal całkowicie ważne prace Poincarégo i Lakatosa w dziedzinie filozofii matematyki, koncepcje Poppera i Feyerabenda z zakresu filozofii społecznej,

Popperowską koncepcję trzech światów (w szczególności jego ujęcie zagadnienia ciała i ducha), a wreszcie późniejsze prace Kuhna dotyczące znaczeń terminów i ich zmian. Poza zagadnienie tytułowe wykraczają dodane w poszczególnych rozdziałach uwagi o poglądach omawianych metodologów na to, czy i w jakim sensie wiedza naukowa jest prawdziwa (coraz prawdziwsza, prawdopodobnie prawdziwa). Te uwagi są jednak niekompletne, zaś reprezentatywne omówienie całego zagadnienia wymagałoby dołączenia koncepcji szeregu innych filozofów nauki, a zwłaszcza Nancy Cartwright, Ronalda Giere, Iana Hackinga, Ilkka Niiniluoto, Charlesa Sandersa Peirce'a, Hilarego Putnama, Wilfrieda Sellarsa, Basa van Fraassena.

Odnośniki literaturowe zamieszczam jedynie w przypadku cytatów, podając w nawiasie rok wydania oryginału i rozdział lub paragraf cytowanego tekstu, co ułatwi znalezienie odpowiedniego fragmentu w różnych wydaniach, zarówno oryginalnych, jak i w przekładach; jeśli w tym samym akapicie cytat z danej pracy pojawia się po raz drugi, podaję tylko numer paragrafu, a jeśli i ten się powtarza, pozostawiam cytat bez odnośnika. Niekiedy poprawiam istniejące tłumaczenia polskie, aby zachować jednolitość terminologiczną całości lub usunąć translatorskie uchybienia.

Czchów, Lublin, Zielona Góra 1999

PRZEDMOWA DO WYDANIA DRUGIEGO

Dwanaście lat po publikacji tej książki niespodziewanie otrzymałem od Wydawnictwa Naukowego UMK propozycję jej wznowienia. Korzystając z okazji, tekst poprawiłem, dokonując paru setek mniejszych lub większych zmian. W latach 2004–2013 prowadziłem – najpierw w Instytucie Filozofii UMCS, a później w Instytucie Filozofii i Socjologii UP w Krakowie – wykłady i ćwiczenia z filozofii i metodologii nauki, podczas których tłumaczyłem poglądy bohaterów tej książki; zebrane przy tym doświadczenia skłoniły mnie teraz do takich zmian tekstów, które, mam nadzieję, ułatwią ich zrozumienie. Przede wszystkim zaś dodałem rozdział prezentujący teorię kolektywów myślowych i stylów myślowych Ludwika Flecka. Miał on znaleźć się w pierwszym wydaniu, w ostatniej chwili prof. Ryszard Wójcicki namówił mnie, abym go rozszerzył i wydał jako niewielką książkę *Fleck o społecznej naturze poznania*, w serii „Filozofia Polska XX w.” Teraz tekst ten powraca; pisząc go, wykorzystałem fragmenty zarówno wspomnianej książki, jak i hasła o Flecku, jakie w 2012 r. zamieściłem w *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

W tym wydaniu wyodrębniłem dłuższe cytaty, co powinno ułatwić lekturę, nieco cytatów też dodałem, zwłaszcza w rozdziałach o Poincarém, Popperze i Lakatosu, tak aby ujednoczyć całość. W niewielkim stopniu zaktualizowałem bibliografię, jako że dziś – w przeciwieństwie do tak nieodległych czasów, gdy pracowałem nad pierwszym wydaniem – łatwo znaleźć wykazy literatury w internecie, a są one na bieżąco aktualizowane.

Zaczynając przedmowę z 1999 r., wspomniałem o niegdysiejszym zamiarze zestawienia poglądów klasyków filozofii i metodologii nauki z poglądami własnymi. Po czternastu latach moja książka o planowanym tytule *O naturze badań naukowych* jest

wciąż niegotowa, niemniej to, do czego doszedłem, ogłosiłem w kilku artykułach – które ośmieliłem się odnotować w bibliografii do *Zakończenia*, w części poświęconej odkryciom naukowym.

Lublin, Kraków 2013